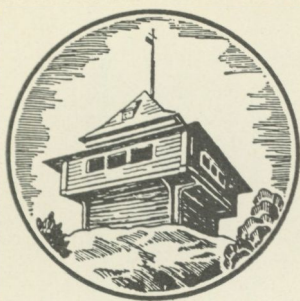

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1947**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1947

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM • GÖSTA BERG • ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslaget: Kåsa med året 1681 och ätterna Kurcks och Kags vapen, åsyftande landshövdingen i Skaraborgs län, friherre Gabriel Kurck, och hans maka Beata Kagg. Denna typ av dryckeskärl är föremål för en undersökning av A. Hirsjärvi (sid. 57). Nordiska museet 5,129.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1947
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

HUR DE NORDISKA ÖLKÅSORNA KOMMIT TILL

av A. Hirsjärvi

De praktfulla, av ett trästycke gjorda ölståncor eller kåsor, som Olaus Magnus beskriver och avbildar i sin historia om de nordiska folken, och av vilka han också återger en i sin *Carta Marina*, äro ägnade att intressera forskare på ömse sidor av Bottenhavet. Olaus Magnus säger ju, att de förfärdigades i Norra Finland, varmed han avser norra delen av landskapet *Egentliga Finland* och ungefär på den platsen är även kåsan på *Carta Marina* tecknad. Visserligen förvaras flertalet av de till våra dagar bevarade kåsorna i de svenska museernas rika samlingar, medan Finland kan yvas över blott ett, om ock nog så representativt exemplar. Denna kåsa är tillvaratagen i Rusko socken nära Åbo och hör till Finlands Nationalmuseums samlingar, bild 1. Bland tidigare publikationer av finska forskare om dessa festliga dryckeskärl må framförallt nämnas Kustaa Viikunas uppsats i *Acta Ethnologica* 1936 "Die Kosa, eine nordische Festschale".¹

Olaus Magnus säger, att kåsorna gjordes av granstubbar. Dr Risto Sarvas, som jag bett mikroskopiskt undersöka virket i Rusko-kåsan, har kunnat fastställa att denna uppgift är riktig. — Tidigare hade U. T. Sirelius nämligen hävdadt att kåsan var gjord av klibbal. — Yttermera gjorde Sarvas den slutledningen, att virket till Rusko-kåsan var taget på det sätt som bild 2 angiver. Den är utskuren snett ur stubben, så att själva skålen är ur en kraftig rotgren, nära det ställe, där denna förenar sig i

¹ Senare har förf. lyckats göra några nya iakttagelser, vilka jag publicerat i *Suomen Museo* 1944, och vilka jag här i huvuddrag rekapitulerar för en nordisk läsekrets.

Bild 1. Kåsan från Rusko i restaurerat skick. Finlands
Nationmuseum.

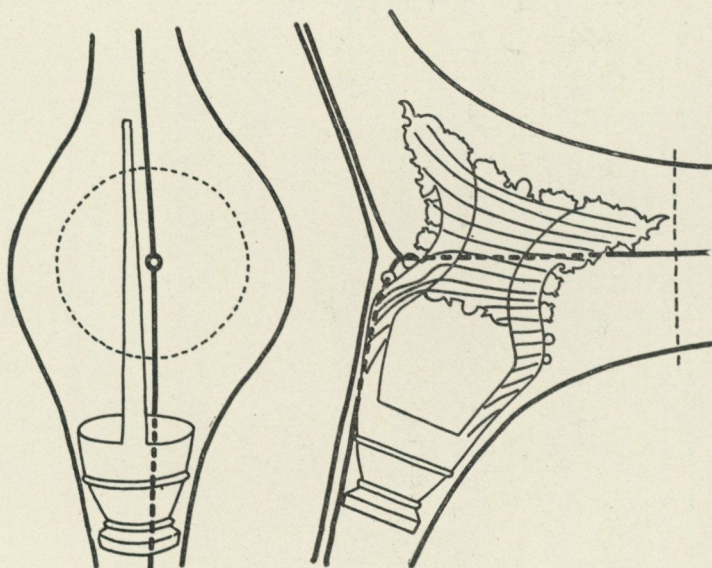

Bild 2. Schematisk bild, visande hur kåsans virke tagits ur granstubben. Mittlinjen markerar mörgen.

stammen, medan den snidade överdelen är ur den egentliga stammen. Den för granrötter typiska asymmetriska tillväxten och de ytterst tunna sommarringarna synas tydligt i årsringarna i kärlets botten. Rotmörgen ligger nämligen helt nära rotens undersida, vilken tillväxer mycket mindre än den övre. I Rusko-kåsan tangerar rotmörgen skålens kant, men synes ej mera till i den övre, utsnidade delen. Årsringarna, vilka i kåsans nedre del löpa parallellt med kanterna, börja i handtagen alltmera vända sig på tvären och angiva sålunda, på vilket ställe roten övergår i stammen. En sådan genial lösning bevisar en högt uppdriven konstfärdighet i virkesval och materialbehandling.

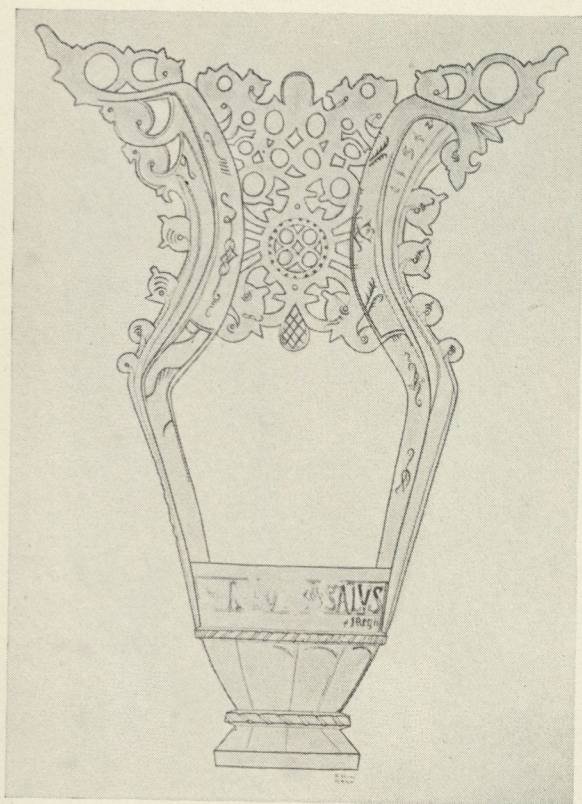

Bild 3. Uppmätning av kâsan från Rusko.

Vilkuna har även med allt skäl betonat Nystadstraktens — "Vacka-Finlands" — stora betydelse som en trädskärlsslöjdens gamla centralbygd. Inom ett dylikt område äro de olika trädslagens egenskaper och användningsmöjligheter väl kända.

Längs med Rusko-kâsans kant löper en i mörk färg målad, starkt sliten och skadad latinsk inskrift. Professor Aarno Maliniemi, som jag bett uttala sig om denna text, har konstaterat att inskriften utan tvekan är en Vulgatavers: "Cras erit vobis salus, cum incaluerit sol" (I. Sam. 11). Under ordet salus står beteckningen "I Reg ii", som vid första anblicken kan leda till

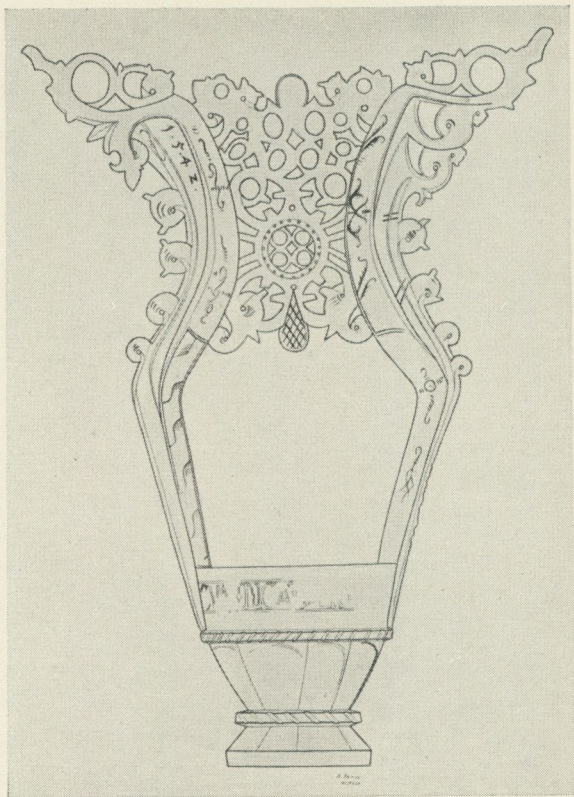

Bild 4. *Kåsans
andra sida med
årtalet 1542.*

misstolkning. Konungaböckernas beteckning har nämligen förändrats. Den bok, som nu går under namn av 1 Samuels bok, kallades nämligen under medeltiden allmänt för Första Konungaboken. Dessutom har ii (= 2) målats felaktigt (Mali-niemi: Ruskon kousan kirjoitus. Historiallinen Aikakauskirja 1945, nr 2). Det har lyckats mig att på övre delen av kåsans ena handtag upptäcka årtalet 1542, vilket är målat t. o. m. två gånger, på vardera sidan av samma handtag. Förutom med dessa texter är Rusko-kåsan dekorerad med en mångfald olika figurer, målade i mörk färg på röd botten, bild 3 och 4. Några

av dessa figurer efterapa tydligen, fastän oskickligt, sådana konstrika vinjetter, med vilka den tidens mästare i gåspennans förande så gärna ådagalade sin händighet. En del av ornamenten uppvisa växtmotiv, till vilka man måhända haft förebilder i de finska stenkyrkornas senmedeltida valvdekorationer.

Flera forskare hava sysslat med frågan, huru dessa utomordentligt dekorativa och verkningsfulla dryckeskärl kunnat uppstå, utan att man kunnat påvisa någon vare sig nordisk eller främmande förebild. Man frågar sig, om man inte skulle kunna finna någon inhemsk inspirationskälla, som på ett naturligt sätt förklarade kåsornas uppkomst.

Den upptecknade folktraditionen omtalar, hurusom kornet, Finlands forna huvudsädesslag och en synnerligen viktig beståndsdel i ölbrygden, såddes vid en tidpunkt, för vilken man tog märke av den uppspirande växtlighetens vårliga fenomen. Man sade att kornet skulle sås, t. ex. då björklöven sprucko ut. Man vet bl. a. att grönskande rönkvistar lades i såningsskäppan. Och må man dessutom minnas, huru viktigt öldrickandet var vid forntida finska vårliga såningsfester, som särskilt avsågo att frammana regn och som kallades "Ukon vakka" (Ukko = den fornfinska åskguden; vakka = såningsskäppa). Till denna fest hörde offer av sädeskorn och ett grundligt och allmänt öldrickande med offentliga backanaler, såsom Agricola i företalet till sin finska översättning av Psaltaren skaldar:

Och då vårsäden såddes,
då drack man Ukkos skål.
Dit hämtades Ukkos skäppa
och pigor och gummor berusades.
Sedan gjordes där mycket skamligt
som det både hördes och sågs.

— — —

Det gav alltså vind och regn.

Den egentliga åsktiden börjar i Finland i maj och upphör i september. Då våren i detta land i allmänhet är torr, är det

naturligt att man hade vant sig vid, att i fall inga vårregn föllo sätta sitt hopp till åskregnen. Vid tiden för vårsådden äro emellertid åskvädren ej så talrika och omfattande, att man utan vidare hade kunnat lita på att de skulle säkra vårsådden på samma sätt som den regniga sensommaren säkrar höstsåddens vattenbehov. Härpå vinna vi bekräftelse genom de meteorologiska observationerna för de senaste decennierna, med stöd av vilka jag uppgjort en tabell över åskvädrens frekvens och omfattning i Sydfinland under loppet av 15 år.¹ Det finnes år, under vilka åskväder inom något län alls ej inträffat eller varit synnerligen få och blott lokala. Därav är det fullt förklarligt, att man vid vårsådden tytt sig till Ukkos hjälp. Denna dyrkan har således särskilt avsett kornväxtens befrämjande och de i samband därmed stående ceremonierna bilda ett lätt igenkännligt komplex av fruktbärhetsriter.

Då man således kan konstatera att kornsådden fordom å ena sidan nära anslutit sig till lövsprickningen, å andra sidan åter stått i samband med öldrickande, förefaller den gissningen ej alltför konstlad, att de vid tillfället använda dryckeskärlens handtag smyckats med vårens första gröna grenar. Välkänd är den nordiska seden att maja. I detta fall kan det tänkas att majningen bestått däri, att man vid dryckeskärlets vardera handtag fäst en lökvist, vars övre ändar hopbundits, eller att man vid handtagen fastgjort en enda böjd kvist. I vilket fall som helst har den av dryckeskärlet och kvisten bildade kransen gett ett starkt intryck av att den drickande varit "majad". Jag uppfattar således kåsornas födelseprocess sålunda, att dylika antagna, för vårgillet utpyntade kärl givit någon med gotikens motivrikedom förtrogen träsnidare inspirationen till de festliga dryckeskärl vi känna under namnet kåsor. Bland de av Olaus Magnus avbildade, träsnidade kåsorna kan man, anser jag, klart skilja två typer. Den ena är dekorerad med en enda i halvcirkel böjd kvist, den andra åter har två uppstående kvistar.

¹ Tabellen är uppställd efter gamla stilen och finnes publicerad i min artikel i Suomen Museo.

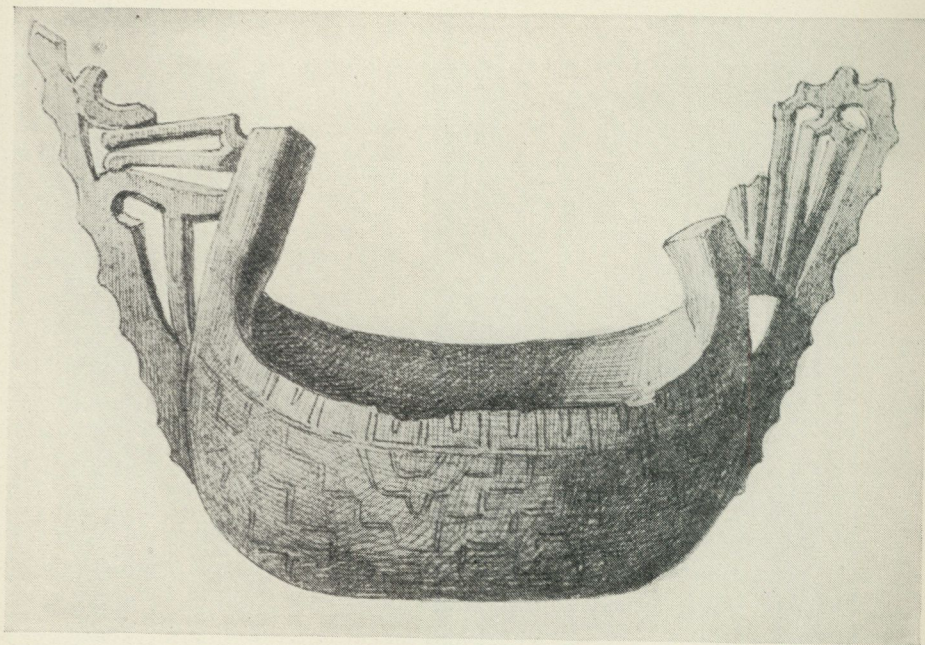

Bild 5. Fågelformad kåsa från Vampula kyrka. Teckning av A. Reinholm 1887.

Hur såg då det dryckeskärl ut, som kan antas ha pryts med lökvistar vid vår- eller säningsfesterna? Naturligast vore att antaga, att det varit ett vanligt laggkärl med två handtag. De ofta ringformigt kring kåsorna löpande listerna har Kjellberg även förklarat som rudiment av laggband (Sven T. Kjellberg, *Tre kåsor och tre Sturedöttrar*. *Kulturen* 1936). Likväl torde han misstaga sig, då han i motsats till Olaus Magnus' text vill förklara de hos denne avbildade hjältarnas dryckeskärl som laggkärl. Den streckning som synes på kåsorna i vinjettbilden till det kända verkets bok XIII och kap. XXXVII inskränker sig till blott den ena sidan och torde sålunda böra uppfattas endast som vanlig skuggning.

I stället finnes det en annan kärlform, från vilken man kan

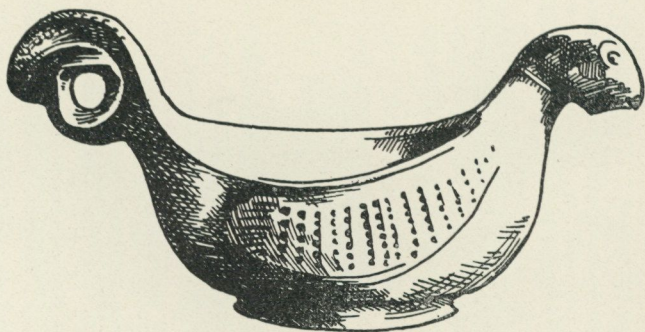

Bild 6. Fågelformat dryckeskärl från Isojoki. Satakunda museum i Björneborg.

påvisa reminiscenser hos flera av de till vår tid bevarade kåsorna. Betraktar man närmare t. ex. Rusko-kåsan, märker man att handtagens övre partier äro påtagligt osymmetriska. I Vampula kyrka i sydvästra Finland har tidigare förvarats en numera förkommen kåsa, av vilken likväl en god teckning finnes i Finlands Nationalmuseums arkiv, bild 5, och som avsevärt skiljer sig från de övriga kåsor vi känna. Dess ornerade överdel synes hava varit skadad och defekt, men även hos den kan man iakttaga en tydlig asymmetri. En detaljgranskning synes mig giva vid handen, att det ena handtaget utlöper i en stilerad fågelnäbb — måhända kan man även skönja ett defekt öga — medan det andra handtaget breder ut sig i en solfjädersform, som knappast kan avse annat än en fågelstjärt. Förebilden till Vampula-kåsan vore således ett i ett stycke gjort fågelformigt träkärl av det slag som finnes väl representerat i våra finska museers samlingar, bild 6. På ett sådant tyder även själva skålens form. På så sätt skulle den märkliga asymmetrin hos de starkt stilerade handtagen på Rusko-kåsan och dess motsvarigheter i de andra nordiska länderna få sin naturliga förklaring. Med tiden har denna egenhet blivit omotiverad och på så sätt har utvecklingen lett till en sådan fullständig

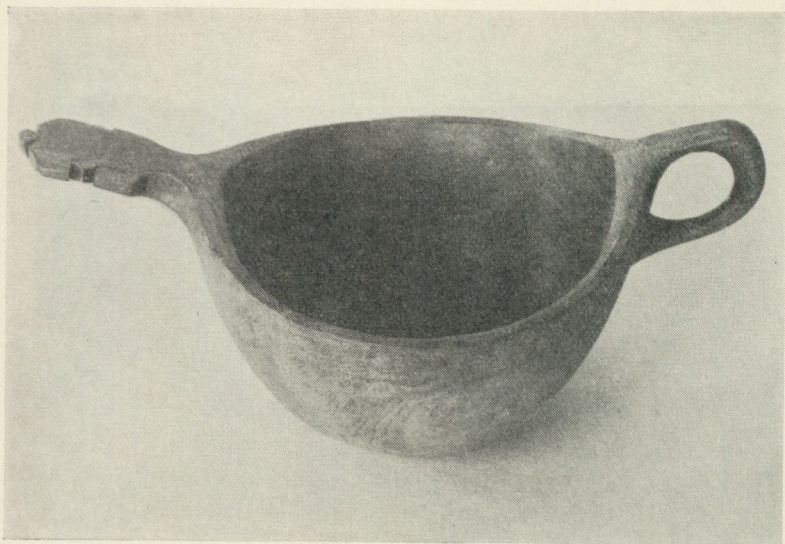

Bild 7. *Kaffekopp av trä från Ikalis i Satakunda. Finlands Nationalmuseum.*

symmetri som man ser på den i Nordiska museet förvarade kåsan med Kurckska och Kaggska vapnen och som därtill uppvisar ett relativt sett så sent årtal som 1681 (jämför omslagsbilden).

Det förefaller som om den finska folkdiktningen hade bevarat antydningar om förekomsten av dylika kåsor. I en västingermanländsk folkdikt som beskriver ett festdukat bord säges:

”Tuotu on tetrin lehtikorvat”
(Framsatta äro orrar med lövöron)

Strofen förekommer stundom i en dikt som sjungits vid den ursprungligen hedniska, men sedan på profeten Elias och S:t Petrus överförda ”vakkove”-festen, som just avsett årsväxtens befrämjande. Vanligast är strofen dock i bröllopskväderna. I vardera fallet är det således fråga om tillfällen, där frukt-

barhetsriterna spela en framträdande roll. Man kan fråga sig huruvida inte denna märkvärdiga "orre med lövöron" ursprungligen avsett ett fågelformigt dryckeskärl med lövsmyckade handtag.

Det finnes ytterligare en folkdikt, även den upptecknad i västra Ingermanland, som uppenbarligen skildrar en kåsamästare på spaning efter lämpligt virke och hans glättiga sinnestämning:

Skogarna av mjöd stod fulla,
rötterna av röda ölet,
stubberötterna av stävor.
Och jag sökte så en stubbe,
snart en andra, strax en tredje.

— — —
Jag begynte gräva rötter.
Grov fram en och så en annan,
börjar strax uppå den tredje.
Re'n mig tillföll röda ölet.¹

— — —
Varje träd duger naturligtvis ej till kåsavirke, först den tredje stubben faller den sökande i smaken. Att sångaren säger, att rötterna voro fulla av öl, bör tolkas så, att han får sin betalning i öl. Från 1400—1600-talen finns det i Finland även rikligt med arkivaliska uppgifter om ölets allmänna användning som betalningsmedel.

Fågelkärl och kåsor förekomma, såvitt jag har mig bekant, ej i det ingermanländska kärlobständet. Men man vet, att i västra Ingermanland ända intill senaste tid bott en luthersk finsk folkgrupp. E. N. Setälä har på filologisk väg konstaterat att den kommit dit vid övergången från 1500- till 1600-talet just från Egentliga Finland. Det ovan citerade kvädet har,

¹ Övers. av fil. mag. C.-F. Meinander.

såsom professor Väinö Salminen meddelat mig, sjungits av en ättling i rakt nedstigande led till dessa kolonister.

Vilkuna har i den i början av denna uppsats nämnda artikeln konstaterat, att i sydvästra Finland särskilt vid namnsdagar bjudits på traktering som benämnts *kousa*. Den namnsdagsfirande har uppenbarligen på "sitt" helgons märkesdag försökt skaffa sig framgång genom att bjuda på öl till detta helgons ära. Senare har namnsdagsfirandet förvanskats till ett vanligt kafferep, medan den gamla benämningen bevarats. Märkligt nog har jag bland Finlands Nationalmuseums samlingar påträffat en kaffekopp av trä från Satakunda, bild 7, som utan tvivel ansluter sig till de fågelformiga kärlens familj.